

ЖАНР АРАБСЬКОЇ “ОПИСОВОЇ” ГЕОГРАФІЇ КІНЦЯ ІХ – ПОЧАТКУ Х СТОЛІТТЯ ЯК УЗАГАЛЬНЮЮЧА КАТЕГОРІЯ АНАЛІЗУ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДОБИ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Крюков Віктор Григорович, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дослідження присвячене аналізу загальних ознак творів учених Арабського халіфату кінця ІХ – початку Х століть – прихильників “описового” жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, а саме Абу ал-Касима ‘Убайдаллаха ібн Хурдазбіга, Абу-л-‘Аббаса Ахмада ібн Вадиха ал-Йа‘кубі, Абу ‘Алі Ахмада ібн Руста, та Ібн ал-Факига ал-Гамадані. Цей аналіз надає можливість виявлення змістовних особливостей поданих у творах названих авторів повідомлень з історії України. Виявлено, що джерельний матеріал творів “описового” жанру має утилітарний характер. Підвищена увага названих учених до повідомлень про країни, розташовані поза межами Арабського халіфату, зокрема про Київську Русь, була зумовлена зовнішніми економічними інтересами Арабського халіфату. Джерелами інформації про згадані країни були відомості, здобутих із більш ранніх за часом свого походження творів арабських авторів, та розповідей сучасників – свідків реальних історичних подій і явищ. Тому дана інформація у переважній своїй більшості є вірогідною.

***Ключові слова:** писемна традиція, “описовий” жанр, методологічний підхід, нисба, повідомлення, описання.*

ВСТУП

Впровадження міждисциплінарного підходу до методологічних засад сучасного історичного знання надає можливість здійснення джерелознавчого аналізу арабських писемних документів доби раннього середньовіччя як таких, що створені представниками іншої цивілізації та відмінної від європейської писемної традиції, тобто являють собою своєрідний “погляд іззовні” на Україну означеного часу. Саме такі писемні документи складають змістовні засади так званого “описового” жанру арабської географічної писемної традиції ІХ – Х століть. Отже, у межах міждисциплінарного методологічного підходу є доцільним визначити жанр описової географії як наукову категорію, у якій узагальнені конкретні повідомлення з історії України, що містяться як у окремих описаннях, так і у фрагментарних згадках, поданих у сюжетах, присвячених іншій тематиці.

МЕТА РОБОТИ

Грунтуючись на викладеному, у якості мети даної наукової статті ми визначили аналіз загальних ознак “описового” жанру арабської географічної писемної традиції на початковому етапі його розвитку і особливостей змістовного навантаження інформації з історії України, що міститься у творах, які належать до названого жанру.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Додамо до висловленого, що у європейському орієнталістичному джерелознавстві здійснено докладний аналіз лише творів прихильника стилю “адаб”, ученого-літератора середини X століття, Абу ал-Хасана ‘Алі ібн ал-Хусайна ал-Мас‘уді [1, с. 54 – 109], та визначені головні відмітні ознаки “класичної школи” арабських географів, яка в другій половині X століття перетворилася на домінуючий напрям розвитку арабської географічної літератури [7, с. 194 – 195; 17, с. 66]. Але ці дослідження присвячені студіюванню тих напрямів розвитку досліджуваного нами жанру, які досягли найвищого ступеня свого розвитку у наступні часи відносно визначеної нами історичної доби.

Отже, виникнення “описового” жанру в арабській географічній писемній традиції відбулося в середині 80-х років IX століття, а час його найвищого розвитку припадає на середину X століття. Протягом визначеної історичної доби Арабський халіфат являв собою державне утворення, де існував високий рівень розвиненості міст [4, с. 95, 203], у яких відбувався активний розвиток ремесел і товарно-грошових відносин [3, с. 262 – 271], що сприяло розвитку торгівельних зв’язків між окремими містами і областями цієї величезної за розміром території держави та наявність потужного експортно-імпортного потенціалу у її міжнародній торгівлі [2, с. 226 – 231]. Викладені обставини зумовили суто прикладний характер інформації, що міститься у творах прихильників “описового” жанру арабської географічної літератури. Зокрема, зміст цієї інформації насамперед складали описання шляхів сполучення, торгівельних маршрутів, та товарів, що постачалися на ринки Арабського халіфату, а також адміністративного устрою і податкової політики цієї держави. Щодо країн, віддалених від “володінь ісламу” / دَارُ الْإِسْلَامِ /, з якими Арабський халіфат провадив активні торгівельні відносини [21, р. 27 – 28], то повідомлення про них містять інформацію про торгівельні шляхи, що сполучали ці країни з мусульманськими володіннями, про експортні товари, що постачалися на ринки Арабського халіфату, а також про спосіб життя, релігійні вірування, суспільний лад та взаємини з сусідніми країнами. Саме такий характер мають звістки про Київську Русь.

Найбільш раннім із наявних нині за часом свого походження наукових творів “описового” жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя є “Книга шляхів і царств” / كِتَابُ الْمَسَالِكِ وَالْمَمَالِكِ /, що була написана близько 272 р. Г. / 885 – 886 р. по Р. Х. [19, с. 390] (але на думку деяких дослідників – до 232 р. Г. / 845 – 846 р. по Р. Х. [14, р. X]) Абу ал-Касимом ‘Убайдаллахом ібн Хурдазбігом [16, р. 3]. Змістовні засади цього твору значною мірою були зумовлені фаховою діяльністю його автора, який іще в часи молодості здобув посаду “начальника пошти та сповіщання” / صَاحِبُ الْبَرِيدِ وَالْخَبَرِ / у провінції Джібал [1, с. 212; 9, с. 72]. До кола обов’язків цієї посадової особи входив нагляд за станом шляхів сполучення та наявністю на них станцій, а також за процесом оброблення землі, економічним та соціальним станом населення, за функціонуванням монетного двору тощо. На час написання “Книги шляхів і царств” ібн Хурдазбіг обіймав посаду, звану “вазір ал-халіфа” / وَزِيرُ الْخَلِيفَةِ /, тобто начальника центрального відомства пошти та сповіщання [5, с. 11].

Викладені обставини відобразилися на структурі “Книги шляхів і царств” і на змістовному навантаженні поданої в ньому інформації. Зокрема, складовими цього

твору є невеликий вступ [16, р. 3], за яким розташовані дві різні за обсягом частини. Перша з цих частин містить традиційні відомості про форму Землі [16, р. 4 – 5], напрями киблі в різних країнах [16, р. 5], описання Південної Месопотамії [16, р. 5 – 15], та перелік стародавніх царств і титулів “володарів Землі” [16, р. 15 – 18]. Головну ж його частину складають описання маршрутів, що систематизовані у чотирьох розділах, відповідних частинам володінь Арабського халіфату, а саме – східному / *الْمَشْرِقُ* /, західному / *الْمَغْرِبُ* /, північному / *الْجَرْبِيُّ* / та південному / *الْتَيْمَنُ* / [16, р. 15 – 72, 72 – 118, 118 – 125, 125 – 153]. Після цих розділів містяться розповіді про торгівельні шляхи, що пролягали із мусульманської Іспанії та Київської Русі через Чорне і Середземне моря, через володіння Хозарського каганату і Арабського халіфату, до Індії і Китаю [16, р. 153 – 155]. Завершується цей твір звітками про чотири частини “населеної чверті Землі” [16, р. 155], та про “дивовижі світу” [16, р. 155 – 182].

Повідомлення, наведені в “Книзі шляхів і царств”, були запозичені Ібн Хурдазбігом із архівних документів урядових канцелярій та із книг халіфської бібліотеки у Багдаді. Імовірно є те, що із фондів останньої Ібн Хурдазбіг здобув твір Клавдія Птолемея “Географічний поради́к” / *ἡ γεωγραφική σφηγήσις* /, а деякі звітки про “дивовижі” відібрані ним із більш ранніх писемних документів [16, р. 3 – 5, 115, 144 – 155; 18, I, s. 46; 5, с. 34 – 35]. Разом з цим, значна частина інформації про країни, розташовані поза межами Арабського халіфату, перейняті Ібн Хурдазбігом із доповідей мандрівників та агентів очолюваного ним відомства [16, р. 91, 103 – 105, 109, 112, 162 – 163; 18, I, s. 60].

Десь через шість років після написання Ібн Хурдазбігом “Книги шляхів і царств”, а саме на 278 р. Г. / 891 – 892 р. по Р. Х інший арабський географ (і історик) Абу-л-‘Аббас Ахмад ібн Вадих ал-Кятіб ал-Йа‘кубі закінчив опрацювання географічного твору, відомого як “Книга країн” / *كِتَابُ الْبُلْدَانِ* / [15, р. VII]. Згідно з нисбою цілковитого імені цього вченого, а саме “Кятіб” / *كاتب* /, тобто “секретар” його родина також належала до чиновницької верстви Арабського халіфату [15, р. VII, 12, s. 226 – 227, 405; 11, s.1247].

Структурними елементами “Книги країн” є: стисла передмова [15, р. 232 – 233]; після якої містяться розповідь про міста Багдад та Самарра [15, р. 233 – 269] та описання чотирьох частин “населеної чверті [Землі]” / *رُبْعُ* / з розташованими в них країнами. У останньої частині географічного твору ал-Йа‘кубі відсутні десять аркушів, на яких містилися частина розповіді про місто Басру, а також описання Східної Африки, Південного Ірану, Індії, північної чверті населеної Землі, та початкова частина описання західної чверті населеної Землі. Разом з цим, збереглися повідомлення про Сирію, Єгипет, Нубію, мусульманські володіння в Північно-Західній Африці, мусульманську Іспанію та Судан [15, р. 269 – 356]. Відмітною ознакою інформації, що міститься в “Книзі країн”, є наявність великої кількості статистичних та топографічних даних, обмеженість теоретичних міркувань, та відсутність легендарних розповідей про “дивовижі”. Чіткість викладення матеріалу і майже цілковита вірогідність повідомлень, що містяться у в “Книзі країн”, спричинені прагненням ал-Йа‘кубі уникнути помилок та спотворень [18, I, s. 17 – 18; 7, с. 151 – 154]. Разом з цим, спостерігається обмеженість посилки на документи, із яких вона запозичена. Імовірно є те, що описання Візантійської імперії цей учений запозичив із “Книги шляхів і царств” Ібн Хурдазбіга [16, р. 105

– 112; 15, р. 323]. Втім, є імовірність того, що ал-Йа'кубі та Ібн Хурдазбіг під час написання своїх книг могли користуватися описанням Візантійської імперії, що містяться у творі Мусліма ібн Абу Мусліма ал-Джармі, який не зберігся до сьогодення [18, I, s. 246]. Цікавою для нас є інформація ал-Йа'кубі про землі, залюднені слов'янами / *الصَّقَالِبُ* / [15, р. 258, 320], які ототоженні з територією, що простягалася зі сходу на захід від верхоріччя Сіверського Дінця, через Середнє Подніпров'я і гірське пасмо Східних Карпат до Середньо-Дунайської низовини [8, с. 351], та про напад русів / *الرُّوسُ* / на іспанське місто Севілью / *إشبيلية* / [15, р. 354], де, на думку деяких дослідників, відобразилися реальні вторгнення військових формувань Київської держави у місцевості, прилеглі до південно-східного та до південного узбережжя Каспійського моря, що відбулися в 909 та 913 – 914 роках. [6, с. 39 – 40].

На початку X століття, а саме у 903 році [20, р. XXII; 7, с. 159; 18, II, (II), s. 8] (на думку деяких дослідників – у 913 або у 923 році [10, с. 4 – 5; 19, s. 26]) арабським географом Абу 'Алі Ахмадом ібн Руста був написаний твір, який має назву “Книга коштовних дорогоцінностей” / *كِتَابُ الْأَعْلَاقِ النَّفِيسَةِ* /. Із аналізу змісту цього твору виявляється, що він являє собою своєрідний трактат з астрономії та математичної і описової географії, призначений у якості поради щодо діяльності центральних державних установ Арабського халіфату. Географічні описання розташовані в “Книзі коштовних дорогоцінностей” після вступних розділів [15, р. 3 – 24]. Складовими цих описань є розповіді про священні міста мусульман, а саме про Мекку і Медіну [15, р. 24 – 78]. Звістки про дивні рослини і тварини, та про дивоглядні будівлі [15, р. 78 – 83], описи морів і рік [15, р. 83 – 96], а також повідомлення про сім кліматів та про північні землі, розташовані поза межами сьомого клімату [15, с. 96 – 103]. Надалі міститься інформація про різні країни, у тому числі й європейські [15, р. 103 – 148].

Повідомлення про етнічні спільності, які залюднювали великі “країни” Східної Європи, зосереджені у записці-доповіді анонімного мандрівника, імовірно купця, що має своє походження від кінця IX століття. У цьому писемному документі містяться розповіді про “країну мадярів” / *الْمَجْعَرِيَّةُ* /, тобто залюднену мадярами степові смугу Дніпро-Дунайського межиріччя [15, р. 142 – 145], та про “країну слов'ян” / *الصَّقَالِبِيَّةُ* /, тобто про Київську Русь [15, р. 132 – 139]. Додамо до висловленого, що, незважаючи на ознаки номенклатурного викладання Ібн Руста джерельного матеріалу, подана в “Книзі коштовних дорогоцінностей” інформація опрацьована з певним літературним ухилом [7, с. 160].

Зважаючи на те, що початок X століття являв собою ту межу, яка визначила початок найвищого піднесення арабської географічної літератури, відзначимо, що саме у цей час розпочався процес підвищення літературної доцільності арабської географічної науки та просякання її в суміжні з нею жанри літератури [7, с. 171]. Результатом цього процесу було формування нового стилю в арабській географічній літературі того часу, званого “адаб”. Ті твори, що належали до названого стилю, являли собою призначені для літераторів-адібів компілятивні збірки інформації про Арабський халіфат та про інші країни [1, с. 55 – 56]. Змістовними складовими цих збірок є різноманітні сюжети, значна частина яких відображує географічні знання [7, с. 123 – 126; 18, I, s. 161 – 164].

Найбільш раннім представником згаданого жанру “адаб” у арабській географічній писемній традиції доби раннього середньовіччя Абу Бакр Ахмад ібн Мухаммад ал-Гамадані, відомий як Ібн ал-Факиг ал-Гамадані. Зауважимо, що нисба “Ібн ал-Факиг” / *بْنُ الْفَقِيهِ* /, тобто “син законодавця”, є показником фахової діяльності родини, з якої він походив. Його твір, відомий під назвою “Книга країн” / *كِتَابُ الْبُلْدَانِ* /, був написаний у 290 р. Г. / 903 р. по Р. Х [18, I, (I), s. 10]. На наш час наявним є рукопис цього твору, знайдений 70 років тому в іранському місті Мешхед. Цей рукопис містить другу частину цілковитої редакції “Книги країн”, яка не збереглася до сьогодні [7, с. 158 – 159].

Отже, твір Ібн ал-Факига являє собою компілятивну антологію повідомлень про територію і населення Арабського халіфату, де міститься значна кількість віршів та стислих розповідей про окремі події та явища, серед яких присутні легенди та курйозні оповідання. Джерельний матеріал в ньому розташований безсистемно. Втім, ті сюжети, що мають відношення до географії, розміщені в наступній послідовності: розповідь про створення Землі [13, р. 3 – 7]; описання морів [13, р. 7 – 13]; міркування щодо відмінностей між Індією та Китаєм [13, р. 13 – 16]; описання міст і областей Аравії [13, р. 16 – 26], Єгипту, і розташованих на південь від нього областей [13, р. 26 – 78]; повідомлення про країни Північно-Західної Африки разом із мусульманською Іспанією [13, р. 78 – 93] та Близького Сходу [13, р. 93 – 136]; звістки про Візантію [13, р. 136 – 151]; відомості про Ірак [13, р. 151 – 195], Іран, та країни Кавказу [13, р. 195 – 330]. Щодо інформації про країни Європи, то вона міститься у згадках, що наявні у описанні Землі та її дивовижів [13, р. 6, 8], у розповідях про мусульманську Іспанію [13, р. 82 – 83, 87 – 88] та про Візантію [13, р. 136, 145, 149 – 151], і в описанні країн Кавказу [13, р. 162, 295].

Для написання свого твору Ібн ал-Факиг задіяв різноманітні джерела інформації. Виявлено, що інформаторами цього вченого були більш ранній арабський учений першої половини IX століття Абу Усман ібн Бахр ал-Джахіз [13, р. 162; 22, р. 81; 23, р. 43], історик другої половини IX століття Ахмад ібн Йахйя ібн Джабір ал-Балазурі [18, I, s. 211 – 239], купець Сулайман [761, I, р. 3 – 5] тощо. До того ж, значна частина інформації була запозичена із твору Ібн Хурдазбіга, зокрема із описань тих маршрутів, якими здійснювали свою торгівлю купці-руси, а також іудейські купці-рахданіди, торгівельний шлях яких пролягав через землі Київської Русі [16, р. 153 – 155; 13, р. 270 – 271]. Поданий також перелік товарів, які постачалися із Європи до областей мусульманського Сходу, що міститься в “Книзі шляхів і царств” [16, р. 92; 13, р. 80].

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, інформація про країни Європи узагалі, і про Київську Русь зокрема, що міститься у творах прихильників “описового” жанру арабської географічної писемної традиції кінця IX – початку X століть має утилітарний характер, який визначався суспільно-державним замовленням означеної історичної доби. Зокрема, підвищена увага авторів згаданих творів до країн, розташованих поза межами “володінь ісламу”, була зумовлена зовнішніми економічними та політичними потребами Арабського халіфату. Являючи собою синтез повідомлень, здобутих із більш ранніх за часом свого походження творів арабських авторів та свідчень сучасників – купців і мандрівників, згадана інформація у переважній

більшості являє собою вірогідні повідомлення, які тією чи іншою мірою відображують реальні етноісторичні процеси, що відбувалися у той час як в Арабському халіфаті, так і поза його межами, зокрема у Київській Русі.

Література

1. Бейлис В. М. Сочинения ал-Мас'уди как источник по истории Восточной Европы X века: дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук : 07.00.03 "Всеобщая история" / Бейлис Владимир Михайлович. – Москва, 1963. – 897, 24, 5 с.
2. Беляев Е. А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. Изд. 2-е. / Е. А. Беляев; ред. М. Д. Панасьянс. – Москва: Наука, 1966. – 280 с.
3. Большаков О. Г. Средневековый город Ближнего Востока. VII – середина XIII века. Социально-экономические отношения / О. Г. Большаков; отв. ред. И. М. Смилянская. – Москва: Наука, 1984. – 343 с.
4. Грюнебаум Г. Э. Классический ислам / Г. Э Грюнебаум; ред. В. В. Наумкин, пер с англ. И. М. Дижур. – Москва: Наука, 1986. – 216 с.
5. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран / [пер. с араб. Наили Велихановой; отв. ред. З. М. Буниятов, ред. перевода В. М. Бейлис]. – Баку: Элм, 1986. – 427 с.
6. Калинина Т. М. Нападение норманнов на Севилью в 844 г. по данным арабских ученых / Т. М. Калинина // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения: Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т. Пашуто. [отв. ред. Е. А. Мельникова; отв. секр. Т. М. Калинина]. – Москва: АН СССР, 1998. – 144 с.
7. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. В 6-ти томах / И. Ю. Крачковский; пред. ред. кол. В. А. Гордлевский. – Москва – Ленинград: АН СССР, 1954 – 1959. – Т. IV: Арабская географическая литература / отв. ред. Г. В. Церетели. – 1957. – 919 с.
8. Крюков В. Г. Писемні джерела Арабського халіфату IX-X ст. про етноісторичні процеси на території України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук: 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Віктор Григорович Крюков. – Київ, 2010. – 518 с.
9. Мец А. Мусульманский ренессанс. Изд. 2-е / А. Мец; отв. ред. В. И. Беляев; пер. с нем., библи. Д. Е. Бертельс. – Москва: Наука, 1973. – 473 с.
10. Хвольсон Д. А. Известия о хазарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и русских Абу Али Ахмеда Бен Омар ибн Даста, неизвестного доселе арабского писателя начала X века, по рукописям Британского музея / Д. А. Хвольсон. – Санкт-Петербург: Имп. АН, 1869. – XIII, 799 с.
11. Brockelmann C. Al-Ja'kubi / von C. Brockelmann // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908 – 1936. – Band IV. – S. 1247.
12. Brockelmann C. Geschichte der arabischen Litteratur / von C. Brockelmann // Die litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. – Band 6. – Leiden: Verlag von E. J. Brill, 1901. – VI, 465 s.
13. Compendium libri Kitab al-Boldan auctore Ibn al-Fakih al-Hamadhani // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars V. – 1885. – LXVIII, 394 p.
14. Hudud al-'alam. "The Regions of the World". A Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D. / translated and explained by V. Minorsky; With the prefase by V. V. Barthold. – London: Gibb. Memorial Series. New Series XI, 1937. – XX, 524 p.
15. Kitab al-a'lak an-nafisa auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Ruste et Kitab al-Boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadih al-Katib al-Jakubi // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VII. – 1892. – VIII, 373 p.
16. Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VI. – 1889. – XXIII, 216, 308 p.

Bunysk 36

17. Kramers J. H. Djugrafiya / J. H. Kramers // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908 – 1936. – Ergänzungsband. – 1908 (1913). – S. 63 – 75.

18. Lewicki T. Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcją Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949-1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk. – T. I. – T. II (część I). – T. II (część II), 1956, 1969, 1977. – 383, XIV s.; 159 s.; 151 s.

19. Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840 – 940) / von J. Marquart. – Leipzig: Dieterich, 1903. – L, 557 s.

20. Miquel A. La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050 / par A. Miquel – Paris: La Haye Mouton, 1967. – XLIX, 420 p.

21. Renaud H. P. J. Tuhfat al-ahbab. Glossaire de la matière médicale marocaine. Texte publié pour première fois avec traduction, notes critiques et index / par H. P. J. Renaud // Etudes Marocaines: publications de l'Institut des Hautes. First edition – Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1934. – Tome 24. – XXXV, 128, 75 p.

22. Tria opuscula auctore Abu Othman Amr ibn Bahr al-Djahiz Basrensi / [quae edidit G. van Vloten (Thallah rasa'ib)]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1903. – II, 157 p.

23. Vloten Gerlof van. Ein arabischer Naturphilosoph in 9. Jahrhundert el Dschahiz... / von Gerlof van Vloten; aus dem Holländischen-mit einigen Zusätzen-übertagen von O. Rescher. – Stuttgart: Oskar Rescher, 1918. – 47 s.

1. ألفهرسنت لابن النديم. مطبعة عبد الحميد أحمد حنفي. القاهرة، 1348 هـ / 1938 م.

REFERENCES

1. Bejlis V. M., (1963), «Works of Al-Masudi as a source on the history of Eastern Europe, the tenth century», p. 897, 24, 5

2. Beljaev E. A., (1966), «Arabs, islam and Arabic caliphate in early middle ages. Publ. 2th.», Science, Moscow, 280 p.

3. Bol'shakov O. G., (1984), «Medieval city of Middle East. VII is a middle of the XIII century. Socio-economic relations», Science, Moscow, 343 p.

4. Grjunebaum G. Je., (1986), «Classic islam», Science, Moscow, 216 p.

5. Ibn Hordadbeh, (1986), Book of ways and countries / [per. with the Arabs. Naila Velihanovoy; hole. Ed. ZM Bunyatov, eds. Transfer VM Bailey], Elm, Baku, 427 p.

6. Kalinina T. M., (1998), «Attacking of норманнов Seville in 844 from data of the Arabic scientists», USSR Academy of Sciences, Moscow, 144 p.

7. Krachkovskij I. Ju., (1957), Selected Writings. In 6 volumes, USSR Academy of Sciences, Moscow, 919 p.

8. Krjukov V. G., (2010), «Writing sources of the Arabic caliphate of IX-X of century are about етноісторичні processes on territory of Ukraine», Kyiv, 518 p.

9. Мес А., (1973), «Muslim renaissance. Ed. 2nd», Science, Moscow, 473 p.

10. Hvol'son D. A., (1869), «News about the Khazars, Burtases, Bulgarians, Hungarians, Slavs and Russian Abu Ali Ahmed Ben Omar Ibn Dusty, hitherto unknown early Arab writer X century, the manuscripts of the British Museum», St. Petersburg, 799 p.

11. Brockelmann C. Al-Ja'kubi / von C. Brockelmann // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker /

[herausgegeben von M. Houstma, A. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908 – 1936. – Band IV. – S. 1247.

12. Brockelmann C. Geschichte der arabischen Litteratur / von C. Brockelmann // Die litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. – Band 6. – Leiden: Verlag von E. J. Brill, 1901. – VI, 465 s.

13. Compendium libri Kitab al-Boldan auctore Ibn al-Fakih al-Hamadhani // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars V. – 1885. – LXVIII, 394 p.

14. Hudud al-'alam. "The Regions of the World". A Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D. / translated and explained by V. Minorsky; With the prefase by V. V. Barthold. – London: Gibb. Memorial Series. New Series XI, 1937. – XX, 524 p.

15. Kitab al-a'lak an-nafisa auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Ruste et Kitab al-Boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadih al-Katib al-Jakubi // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VII. – 1892. – VIII, 373 p.

16. Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far // Bibliotheca geographorum arabicorum / [editit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VI. – 1889. – XXIII, 216, 308 p.

17. Kramers J. H. Djugrafiya / J. H. Kramers // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908 – 1936. – Ergänzungsband. – 1908 (1913). – S. 63 – 75.

18. Lewicki T. Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcją Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949-1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk. – T. I. – T. II (część I). – T. II (część II), 1956, 1969, 1977. – 383, XIV s.; 159 s.; 151 s.

19. Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840 – 940) / von J. Marquart. – Leipzig: Dieterich, 1903. – L, 557 s.

20. Miquel A. La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050 / par A. Miquel – Paris: La Haye Mouton, 1967. – XLIX, 420 p.

21. Renaud H. P. J. Tuhfat al-ahbab. Glossaire de la matière médicale marocaine. Texte publié pour première fois avec traduction, notes critiques et index / par H. P. J. Renaud // Etudes Marocains: publications de l'Institut des Hautes. First edition – Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1934. – Tome 24. – XXXV, 128, 75 p.

22. Tria opuscula auctore Abu Othman Amr ibn Bahr al-Djahiz Basrensi / [quae edidit G. van Vloten (Thallah rasa'ib)]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1903. – II, 157 p.

23. Vloten Gerlof van. Ein arabischer Naturphilosoph in 9. Jahrhundert el Dschahiz... / von Gerlof van Vloten; aus dem Holländischen-mit einigen Zusätzen-übertagen von O. Rescher. – Stuttgart: Oskar Rescher, 1918. – 47 s.

1. أَلْفَهْرَسْتُ لِإِبْنِ الْأَثَمِيِّ. مَطْبَعَةُ عَبْدِ الْحَمِيدِ أَحْمَدَ حَنَفِي. أَلْفَاهِرَةَ، 1348 هـ / 1938 م.

Крюков В. Г. Жанр арабской “описательной” географии конца IX – начала X века как обобщающая категория анализа письменных источников по истории Украины периода раннего средневековья.

Исследование посвящено анализу общих признаков сочинений ученых Арабского халифата конца IX – начала X веков, которые были сторонниками “описательного” жанра арабской географической письменной традиции периода раннего средневековья, в частности Абу ал-Касыма ‘Убайдаллаха ибн Хурадазбиха, Абу-л-‘Аббаса Ахмада ибн Вадыха ал-Йа’куби, Абу ‘Али Ахмада ибн Руста, и Ибн ал-Факиха ал-Хамадани. Этот анализ дает возможность выявления

Випуск 36

содержательных особенностей имеющихся в сочинениях названных авторов сведений по истории Украины. Выявлено, что источниковедческий материал сочинений “описательного” жанра имеет утилитарный характер. Повышенное внимание названных ученых к сообщениям о странах, расположенных за пределами Арабского халифата, в частности о Киевской Руси, определялось внешними экономическими интересами Арабского халифата. Источниками информации об этих странах были сведения, заимствованные из более ранних по времени своего происхождения сочинений арабских авторов, а также рассказы современников – свидетелей реальных исторических событий и явлений. Поэтому большая часть данной информации является достоверной.

Ключевые слова: письменная традиция, “описательный” жанр, методологический подход, нысба, сообщение, описание.

Krukov V. G. The “descriptive” genre of the Arabic geography of toward IX – beginning X centuries as a generalize category of the analysis of original sources in the sphere of Middle Ages Ukrainian history.

The research is devoted to the analysis of aggregate signs and interesting peculiarities of information in the sphere of Ukrainian history contained in the treatises of the Arabic scientists of IX-X centuries, namely Abu al-Kasim 'Ubajdallah ibn Hurdadhbih, Abu al-'Abbas Ahmad ibn Vadih al-Ja'kubi, Abu 'Ali Ahmad ibn Rusta, and Ibn al-Fakih al-Hamadani. The treatises of these scientists belongs to the “descriptive” genre of the Middle Ages Arabic geographical written tradition. The result of the scientific investigation is following. This information is utilitarian. In particular, interest of the Arabic scientists for Ukraine became formed of foreign economic policy of the Arabian chalifate. The information contained in the treatises of these scientists was borrow from more early Arabic treatises and from accounts of the eye-witness. Therefore the greater part of this information is authentic.

The key words: written tradition, “descriptive” genre, methodological approach, nisba, information, desction.

Рецензент: Санжаров С.М., доктор історичних наук, професор

Стаття подана
11.04.2012